

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.1.10>

EPISYSTEM UNIWERSYTECKI JAKO PODSTAWA KSZTAŁTOWANIA KULTURY INTELEKTUALNEJ WSPÓŁCZESNEGO NARODU UKRAIŃSKIEGO

Oksana Dulcka

student

Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu Kultury i Sztuki

ORCID ID: 0000-0003-1899-7315

dulskay@meta.ua

Adnotacja. Artykuł ujawnia duchowe cechy tradycji narodowych w krajowym systemie edukacji uniwersyteckiej w jego historycznych i społeczno-kulturowych powiązaniach. Nacisk kładziony jest na ideę dialogiczności charakteru modelu edukacji ukraińskiej i społeczno-kulturowe podstawy ogólnego naukowego doświadczenia narodowego, zbudowanego zarówno za ogólnoeuropejskim standardem edukacji, jak i archetypami etnokulturowymi w jego składzie. Wejście kultury narodowej w paneuropejski proces kulturalno-edukacyjny w XIX w. powołał do życia ideę kształtowania się człowieka, łączącego w sobie żywe cechy indywidualne, wysokie uczucia patriotyczne, świadomość obywatelską, patriotyzm, personalizm. Reminiscencja dziedzictwa antycznego dała impuls do integracji pionierskiej zachodnioeuropejskiej intencji światopoglądu naukowego z konserwatyzmem bizantyjskiej formy rozwoju duchowego. Na tych dwóch podstawach wspólnego dziedzictwa powstała genialna plejada naukowców, pisarzy, filozofów, artystów, mężów stanu, hierarchów. Stworzyli ukraińską elitę z głęboką znajomością literatury krajowej i światowej, historii, języków obcych, filozofii, osiągnięć matematyki, teorii prawnych, sztuki artystycznej, która we współczesnych warunkach służy do szkolenia specjalistów o europejskim wzorcu.

Słowa kluczowe: dialogiczny model edukacji, wartości narodowe, kultura narodowa, historiografia ludowa, Uniwersytet Lwowski, G. Hruszewski, I. Martynowicz, I. Mohylnycki, P. Łodij.

UNIVERSITY EPISYSTEM AS THE BASIS OF THE INTELLECTUAL CULTURE OF THE MODERN UKRAINIAN NATION FORMATION

Oksana Dulcka

External PhD student

Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-1899-7315

dulskay@meta.ua

Abstract. The article reveals the spiritual features of national traditions in the national university education system in its historical and socio-cultural ties. The main focus is on the dialogic nature idea of the Ukrainian education model and socio-cultural foundations of national scientific experience, built on both European standards of education and ethnic and cultural archetypes in its composition. Entry of national culture into the European cultural and educational process in the XIX century brought to life the idea of human formation that combines bright individual qualities, high patriotic feelings, civic consciousness, patriotism, personalism. The reminiscence of the ancient heritage gave an impetus to the integration of the innovative Western European intention of the scientific worldview with the conservatism of the Byzantine form of spiritual development. A brilliant constellation of scientists, writers, philosophers, artists, statesmen, and hierarchs was formed on these two foundations of the common heritage. They formed the Ukrainian elite with a thorough knowledge of native and world literature, history, foreign languages, philosophy, mathematics, legal theories, art, which in modern conditions serve to train European-style professionals.

Key words: dialogical model of education, national values, national culture, populist historiography, Lviv University, M. Hrushevsky, I. Martynovych, I. Mohylnytsky, P. Lody.

УНІВЕРСИТЕТСЬКА ЕПІСИСТЕМА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Оксана Дульська

здобувач

Київського національного університету культури і мистецтв

ORCID ID: 0000-0003-1899-7315

dulskay@meta.ua

Анотація. У статті розкриваються духовні особливості національних традицій в системі вітчизняної університетської освіти у її історичних та соціокультурних зв'язках. Основну увагу акцентовано на ідеї діалогічності характеру моделі української освіченості та соціально-культурні підвалини загальнонаукового національного досвіду, побудованого як за загальноєвропейським стандартом освіти, так і за етнокультурними архетипами в його

складі. Вхідження національної культури в загальноєвропейський культурно-освітній процес у XIX ст. викликало до життя ідею формування людини, що поєднує в собі яскраві індивідуальні якості, високі патріотичні почуття, громадянську свідомість, патріотизм, персоналізм. Ремінісценція античної спадщини дала поштовх інтеграції новаторської західноєвропейської інтенції наукового світогляду з консерватизмом візантійської форми духовного розвитку. На цих двох основах спільної спадщини було сформовано блискучу плеяду вчених, письменників, філософів, митців, державних діячів, ієрархів. Вони склали українську еліту з ґрунтовними знаннями вітчизняної і світової літератури, історії, іноземних мов, філософії, здобутків математики, правових теорій, художнього мистецтва, що і в сучасних умовах слугують для підготовки фахівців європейського зразку.

Ключові слова: діалогічна модель освіченості, національні цінності, національна культура, народницька історіографія, Львівський університет, М. Грушевський, І. Мартинович, І. Могильницький, П. Лодій.

Вступ. Доба модерну – це доба становлення націй у Європі. Не є винятком і українська нація, значним поштовхом до формування якої стала продиктована потребами буржуазного суспільства наукова думка. Чільне місце в утвердженні ідей модерного прогресивізму належить історичному знанню. Вирішальну роль у становленні української історичної науки відіграло заснування та діяльність університетів, які виступали потужними осередками розвитку історичних знань, проведення археографічних та історичних досліджень, підготовки професійних істориків. Створення історичних товариств, археографічних комісій, заснування науково-популярних часописів – все це позитивно впливало на зростання інтелектуальної культури та національної свідомості українського народу.

Мета пропонованої статті – дослідити соціокультурний вимір розвитку національної свідомості українського народу за стандартом науково-просвітницького руху як складової частини університетської інституції.

Виклад основного матеріалу. Нині в Україні набувають особливої популярності на ґрунті діалогізації й гуманізації системи освіти демократичні проекти культурологічної освіти, коли культурологія як складова частина імпліцитного змісту курсів входить до складу інших дисциплін. Кожен предмет набуває характеру рефлексії культури, стає іманентно «культурологічним». Нагадаємо, що німецька філософська класика, популярна у Львівському, Київському, Харківському, Одеському університетах Нового часу, також наполягала на культурній відповідності навчання, успадкувавши через модерн цю традицію від античної калокігатії. Культура, діалог культур є надбанням вітчизняної освіти як на зовнішньому формальному рівні (погодження ідейних джерел Сходу та Заходу, античності та візантизму, латинської Європи та православ'я), так і в плані внутрішнього змісту (конкретного контенту тих чи інших східних та західних традицій, їх архетипів у Греції та Римі).

У відповідь на реакційну політичну ситуацію в Україні в XIX ст. наростає визвольний рух, який помітно стимулював розвиток національної історіографії. Могутній вплив на національно-визвольний рух справляли творчість Т. Шевченка, його народно-демократична історіософія, діяльність кирило-мефодіївців та громад (Салтовський, 2003) Це сприяло утвердженню в українській науці народницького напрямку. Його прихильники вважали, що рушієм історичного процесу є народ, насамперед селянські маси, а тому наука має досліджувати соціальну та побутову історію народу як головного носія національних цінностей, національної культури, мови, звичаїв і традицій. Представники цього напрямку сповідували ідею автономії української історії в культурно-антропологічному та фольклористичному дискурсі. Серед провідних постатей народницької історіографії слід назвати М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, П. Чубинського, В. Антоновича, Ф. Вовка, П. Житецького, М. Драгоманова та ін. (Дорошенко, 1988: 20). У 60-80-х рр. XIX ст. зміцнюються контакти істориків і громадських діячів Наддніпрянської України та Галичини, яка починає відігравати дедалі більшу роль у загальноукраїнському русі, можна сказати, що «українськими вченими була виконана величезна праця, яка обіймала досліди над усіма аспектами життя українського народу... історична самобутність і своєрідність українського культурно-національного типу знайшла собі повне наукове обґрунтування» (Дорошенко, 1988: 27). Утворення Літературного товариства імені Тараса Шевченка, його трансформація в Наукове, діяльність «Просвіти» – все це дало новий імпульс розвитку історичної науки у межах українських земель. Національні та західноєвропейські традиції використання й оприлюднення джерел поєднувала Археографічна комісія Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, яка під керівництвом М. Грушевського започаткувала серійне видання «Джерела до історії України-Руси» (Винар, 1995: 99–121). Саме з іменем М. Грушевського, з його історичною школою у Львові та Києві пов'язані розробка і початок реалізації проекту, згідно з яким передбачалося видання літописних, правничих, актових, історико-літературних, історико-етнографічних, історико-статистичних пам'яток, унікальних зарубіжних джерельних матеріалів і матеріалів з історії церкви, освіти, матеріальної культури українського народу (Тельвак, 2016).

Вперше на українських землях титул університету офіційно було надано єзуїтській колегії у Львові. Польський король Ян II Казимир 20 січня 1661 року підписав диплом, який надавав єзуїтській колегії у Львові «гідність академії і титул університету» з правом викладання всіх тодішніх класично-університетських дисциплін, присудження вчених ступенів бакалавра, ліценціата, магістра і доктора у складі філософського, юридичного, медичного й теологічних факультетів (Encyclopaedia, 2011: 15). За відомостями В. Качмара, одним із найцікавіших етапів становлення Університету як європейського світського закладу вищої освіти, був його австрійський період – від 1784 до 1918 рр. (Качмар, 2013). Перебуваючи у складі австрійської держави, Університет став визначним осередком освіти, науки та культури. Австрія своїми

культурними, економічними й освітніми можливостями відіграла надважливу роль для населення Західної України. Молодь одержала можливість здобувати якісну освіту не лише у Відні, а й власне у Львові. Із цього часу університет не припиняв свого існування й дотепер вважається першим класичним університетом, який виник на українській території. Таким чином, Львівський університет створювався за моделлю класичних університетів Європи, яка історично склалася із часів середньовіччя, і за таким же принципом велося в ньому викладання.

За століття свого існування Львівський університет пройшов складний шлях історичного розвитку. Правлячі кола феодальної Польщі, засновуючи у Львові університет, мали на меті зробити його знаряддям своєї колонізаторської політики на західноукраїнських землях. Проте, незважаючи на це, в університеті вчилася і працювало чимало прогресивних польських і українських діячів, учених, які знаходили спільну мову в боротьбі за національне і соціальне визволення своїх народів. Він перетворився у великий науковий і учбовий центр України, відіграв важливу роль в її політичному, економічному і культурному житті (Сірополко, 2001: 546). Діючий тут філософський факультет був загальноосвітнім, або підготовчим, і після його закінчення студенти або продовжували навчатись на ньому з метою поглиблення своїх знань у галузі окремих наук, або переходили на один із вищих факультетів – юридичний, медичний чи теологічний, навчання на яких тривало чотири роки. Навчальний процес в університеті відбувався латинською, польською та німецькою мовами.

Якщо у 1677 році кількість студентів університету наближалась до 500 чоловік і їх навчали 8 викладачів, то у середині XVIII ст. кількість студентів і учнів становила близько 700 чоловік, а викладачів нараховувалося 15-17. Студенти університету поділялись на ординарних (звичайних) – тих, що закінчили класичну гімназію і мали атестат зрілості, вони становили переважну більшість усіх студентів; екстраординарних (надзвичайних) – студенти, які закінчили реальні гімназії і вчительські семінарії; окрему групу складали фармацевти, які навчались на філософському факультеті; для вступу в університет їм потрібно було закінчити щонайменше шість класів класичної або реальної гімназії; третій склад студентів були вільні слухачі, як правило, це були жінки, які відвідували лекції за домовленістю з викладачами і майже нічим не відрізнялись від екстраординарних студентів (Качмар, 2013). Формально кожен, хто закінчив гімназію, або інший середній навчальний заклад мав право вступити до університету на будь-який факультет без вступних екзаменів на підставі свідоцтва про середню освіту. Проте насправді вільно вступити і вчитися було нелегко внаслідок соціально-економічних: висока плата за навчання, відсутність державних стипендій і житла та ін.

Педагогічний персонал складався з професорів, приват-доцентів і лекторів. Професори поділялись на ординарних (звичайних), екстраординарних (надзвичайних) і почесних. Ординарних та екстраординарних професорів затверджував австрійський уряд. Між науковою і педагогічною кваліфікацією особливої різниці не існувало, приват-доценти не вважались державними службовцями, платню за свою роботу вони одержували з фондів університету, відповідно до кількості студентів, що записувались на їх заняття, також вони мали дуже обмежені права в управлінні як факультетом, так і університетом. Щоб отримати право викладання в університеті, тобто здобути доцентуру, необхідно було спершу стати доктором наук, а потім пройти «габілітацію»: після апробації опублікованої наукової праці здати колоквиум зі спеціальності і провести пробну лекцію перед спеціальною комісією та професорською колегією факультету. Позитивна оцінка лекції давала комісії підставу надавати габілітантові «*venia docendi*» (Encyclopaedia, 2011). Однак це рішення набувало юридичної сили лише після затвердження міністерством освіти Австро-Угорщини.

Протягом 100 років існування університету навчання проводили за програмою єзуїтських шкіл, розробленою ще наприкінці XVI ст. – «*ratio studiorum*» 1599 р. (Encyclopaedia, 2011: 31). На підготовчому філософському факультеті студенти протягом двох-трьох років вивчали філософську систему Аристотеля в її середньовічному тлумаченні, також вивчались історія, географія, грецька мова. Викладання в університеті відзначалось схоластичністю й догматизмом й здійснювалось латинською мовою, як і у всій європейській освіті тих часів. Навчання в університеті завершувалось здобуттям наукових ступенів: ліценціата, бакалавра, магістра, доктора наук. Згідно планам Австрійського уряду, відбувалось реформування вищої школи трьох університетів: Віденського, Празького, Львівського, що послужило для останнього приводом до розширення кафедр в галузі природничих наук, математики, географії, історії як окремих предметів та створення математично-фізичного кабінету, астрономічної обсерваторії, запровадження вивчення польської, французької, німецької мов, поширення ідей французьких просвітителів. Постійно Львівський університет підтримував науково-творчі та культурні зв'язки з аналогічними закладами східної України, зокрема КМА, Чернігівським, Харківським, Переяславським колегіумами (Лазаренко, 1961: 8). В друкарні Львівського університету видавались праці науковців з Наддніпрянської України, в т. ч. викладачів КМА.

За змістом програм більшості факультетів університет мав світський характер, що було певним кроком вперед на шляху секуляризації науки та введення демократичних засад управління університетом. З 1786 р. декретом уряду було введено конкурсне заміщення вакантних професорсько-викладацьких посад через габілітаційну програму. Згідно із цими вимогами претендент на посаду викладача складав письмові та усні іспити, програма яких вироблялась у Віденському університеті. Результати іспитів розглядались спочатку крайовою губернією, потім придворною комісією. Остаточне рішення виносив імператор. Тому так важко було проникнути в середовище університету людині передових поглядів. Львівський університет в цей

період став центром політичного, громадського, економічного, суспільного і культурного розвитку краю та провідником значних досягнень світової науки. Особливо результативним на шляху наукових досліджень в галузях природничих наук були досягнення окремих вчених, зокрема декана філософського факультету і професора фізики І. Мартиновича (*Leopolis Scientifica*, 2020: 225–229), який написав і видав ряд наукових праць з фізики, хімії та ін. Помітний слід в історії університету залишив виходець із Закарпаття Петро Лодій, який тривалий час працював у Петербурзі. Він переклав руською мовою посібник з філософії Х. Баумайстера і написав підручники «Метафізика» та «Логічні настанови» (Печеранський, 2011), рукописи яких зберігаються у Львові.

У 20-30 рр. XIX ст. відбулись студіювання в галузі краєзнавства, зокрема вихованця університету І. Могильницького (Слободянюк, 2020), який підготував першу в Галичині граматику української мови (Возняк, 1924: 36–39,). Тут навчався М. Шашкевич, зачинатель нової української літератури в Галичині, просвітитель-демократ, головний ініціатор, організатор і провідний автор альманаху «Русалка Дністровая» (Марунчак, 1989: 12). Міністерство пильно стежило за тим, щоб на кафедрах не працювали політично неблагонадійні особи. Про це яскраво засвідчило недопущення до викладання колишнього студента університету І. Франка (*Encyclopaedia*, 2011: 50). Відомий на той час український письменник, публіцист, учений світової слави та громадський діяч клопотав про надання йому посади приват-доцента кафедри української мови та літератури. Перед тим він захистив у Віденському університеті докторську дисертацію у 1893 р. і успішно склав габілітаційний колоквіум з української літератури та етнографії, що затвердили його високий інтелектуальний стандарт. Окрім того, він був інтегрований у загальноєвропейські соціально-культурні процеси співпрацюючи в австро-угорських видавництвах. Серед них – авторитетне віденське видання «*Die Zeit*», чийм кореспондентом Франко був з 1895 по 1905 рр.

За даними дослідників, на початку XIX ст. в університеті мовою викладання були німецька та латинська, української в ньому практично не було, тільки в 1848 р. розгорнулася боротьба за введення польської та української мов, яка велася спільно поляками і українцями до кінця 60-х XIX ст. В результаті у 1848–1849 рр. було запроваджено окремо чотири кафедри русинської (української) мови і літератури на філософському факультеті, цивільного права, кримінального права і процесу юридичного, пастирського богослов'я (*Encyclopaedia*, 2011). З 1891 р. відкрита кафедра української мови з долученням церковнослов'янської мови й української церковної літератури.

У працях М. Грушевського, присвячених націоналізації освітньої справи, розкрито поступовий процес відкриття українських кафедр, у тому числі у Львові, висвітлено особливості впровадження університетського викладання українською мовою, введення в навчальні плани українознавчих дисциплін, що диктується бажанням освіченої молоді модерного часу отримувати знання з культурно-національного життя українців. У праці «Справа українських кафедр і наші наукові потреби» М. Грушевський наголосив, що українознавство та різні галузі науки, присвячені всебічному науковому пізнанню українського народу і його території в сучасності та давнині, жодним чином не підтримується державою і наукою (Грушевський, 2002). Таким чином, в національній науці утворились величезні прогалини в галузях мовознавства, теорії літератури, історії українського письменства, української історіографії, етнографії, історії, географії, економіки і т.д., які майже повністю виключені з інтересів університетської науки. Вчений наголошував, що таке занедбання не дозволяє не лише українським, але і закордонним науковцям вибудувати знання про свій рідний край у міжнародних зв'язках, тобто створити цілісну картину культурно-історичного процесу. Викладання українською мовою в університетах і взагалі вищих школах впливає з усвідомлення своєї народної індивідуальності, якою є культура мови як першої ознаки самоідентифікації народу. Університети України повинні дати повне цілісне знання з українознавства. У плані націоналізації первинну ідентифікаційну роль відіграють «українська мова, література, історія...» (Грушевський, 2002: 482). Стаття «Як мене спроваджено до Львова» розкриває події, пов'язані з важливим кроком в українізації: була відкрита кафедра всесвітньої історії з особливим оглядом на Східну Європу (Грушевський, 2002). Завдяки гігантській творчій роботі українознавців Львів став центром національного життя українського народу Галичини, його культурні запити за цей час значно зросли, культурний рівень піднявся – це було видно в науці, літературі, мистецтві. Кількість студентів з русинів у стінах Львівського університету було наочним свідченням кількісного і якісного зростання інтелігенції.

Перетворення Львівського університету на русинський постає цілком справедливим і розумним планом, оскільки поляки мали свій університет у Кракові, а в частині Галичини слід було урахувати культурні й освітні інтереси місцевого українського населення. Заповнення русинських кафедр обмежувалось наявністю у кандидатів наукових дисертацій, відповідно до університетських вимог, адже підготування до професорської справи було нелегким, вимагало додаткових фінансових ресурсів, що гальмувались опікою польського елементу та австрійського уряду у Галичині. Але ця проблема поступово вирішувалась на користь підготовки до університетської діяльності кадрів з кандидатів-русинів. У 1871 р. імператорським рескриптом було відмінено у Львівському університеті викладання німецькою мовою, натомість, знову пославшись на дефіцит професорів, монополію було віддано польським фахівцям, яким всіляко надавали кращі можливості урядом. Але незважаючи на обмеження, українська складова частина спадщини Львівського університету зайняла провідне місце у формуванні високої освіти європейського зразку, започаткувала цілі напрямки національних наук в галузі гуманітарно-природничих дисциплін і склала фундамент формування державності.

Висновки. Таким чином, виховання культурою та через культуру в національній освіті відповідає ідеалам науковості гумбольдтівської моделі, ідеалам витонченої й вихованої шляхетності ньюменівської моделі, ідеалам психологічного естетизму французької школи інтелектуалізму та ідеалам внутрішньої духовності та моральності М. Грушевського, І. Могильницького, П. Лодія та ін. – слов'янської школи виховання. Національна освіта зберігає з усіма ними поліфонічний діалектичний зв'язок.

Список використаних джерел:

1. Винар Л. Михайло Грушевський – історик і будівничий нації: статті і матеріали. Нью-Йорк, Київ, Торонто : Фондація ім. О. Ольжича, 1995. 304 с.
2. Возняк М.С. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. Львів : Видавнича спілка «Діло», 1924. 178 с.
3. Грушевський М.С. справа українських катедр і наші наукові потреби. Твори у 50 т. / за ред. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів : Видавництво «Світ», 2002. Т. 1. С. 458–484.
4. Грушевський М.С. Як мене спроваджено до Львова (Лист до редакції «Діла»). Твори: у 50 т. / за ред. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів : Видавництво «Світ», 2002. Т. 1. С. 117–122.
5. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення. Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича. Мюнхен : 1988. С. 19–34.
6. Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. У 2 т. Т. 1: А–К. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 716 с.
7. Качмар В. Філософський факультет Львівського університету в австрійський період (від відновлення до утравізації навчального закладу). *Красназнавство*. 2013. № 1. С. 81–90.
8. Лазаренко Є. 300 років Львівського університету. Львів : Видавництво Львівського університету, 1961. 82 с.
9. Leopoldis Scientifica. Наука у Львові до середини XX століття. Частина II. *Наукові осередки : збірник наукових праць*. Львів : Артос, 2020. 412 с.
10. Марунчак М.Г. Маркіян Шашкевич: біо-бібліографічний покажчик. Вінніпег : Інститут-Заповідник Маркіяна Шашкевича, 1989. 206 с.
11. Салтовський О.І. Ідея української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя) : дис... д-ра політ. наук : 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». Київ, 2003. 455 с.
12. Печеранський І. Категорія «розуму» у творчості Петра Лодія та київській академічній філософії (до питання про два типи просвітницької філософії в Україні в I пол. XIX ст.). *Схід*. 2011. № 5(112). С. 123–127.
13. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Львів : Афіша, 2001. 664 с.
14. Слободянюк О.Р., Краснянська Н.Д. І. Могильницький – провісник національного відродження Галичини. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 4(70). С. 10–13.
15. Тельвак В.В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів : Видавництво «Світ», 2016. 424 с.

References:

1. Vynar L. (1995). Mykhailo Hrushevskiy – istoryk i budivnychy natsii: statti i materialy [Mykhailo Hrushevsky – historian and builder of the nation: articles and materials]. Niu-York, Kyiv, Toronto : Fundatsiia im. O. Olzhycha, 304 s. [in Ukrainian].
2. Vozniak M. S. (1924). Yak probudylosia ukrainske narodne zhyttia v Halychyni za Avstrii [How Ukrainian people's life in Galicia under Austria awakened]. Lviv : Vydavnycha spilka «Dilo», 178 s. [in Ukrainian].
3. Hrushevskiy M. S. (2002). Sprava ukrainskykh katedr i nashi naukovy potreby [The case of Ukrainian departments and our scientific needs]. Tvory u 50 t. Za red. P. Sokhan, Ya. Dashkevych, I. Hyrych ta in. Lviv : Vydavnytstvo «Svit». T. 1. S. 458 – 484. [in Ukrainian].
4. Hrushevskiy M. S. (2002). Yak mene sprovadzhenno do Lvova (Lyst do redaktsii «Dila») [How I was brought to Lviv (The letter to the editors of «Dila»)]. Tvory: u 50 t. Za red. P. Sokhan, Ya. Dashkevych, I. Hyrych ta in. Lviv: Vydavnytstvo «Svit». T. 1. S. 117 – 122. [in Ukrainian].
5. Doroshenko D.(1988). Rozvytok nauky ukrainoznavstva u XIX – na pochatku XX st. ta yii dosiahnennia. Ukrainaska kultura: lektsii za redaktsiieiu Dmytra Antonovycha [Development of the science of Ukrainian studies in the XIX – early XX centuries and its achievements. Ukrainian culture: lectures edited by Dmytro Antonovych]. Miunkhen : S. 19-34. [in Ukrainian].
6. Encyclopedia. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [Encyclopedia. Ivan Franko National University of Lviv. (2 vols)]. U 2 t. (2011). T. 1: A–K. Lviv: LNU im. I. Franka, 716 s. [in Ukrainian].
7. Kachmar V. (2013). Filosofskiy fakultet Lvivskoho universytetu v avstriyskyy period (vid vidnovlennia do utravvizatsii navchalnoho zakladu) [Faculty of Philosophy at Lviv University in the Austrian period (from restoration to utraquification of the educational institution)]. Kraieznavstvo. № 1. S. 81-90. [in Ukrainian].
8. Lazarenko Ye. (1961). 300 rokiv Lvivskoho universytetu [300 years of Lviv University]. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 82 s. [in Ukrainian].
9. Leopoldis Scientifica. Nauka u Lvovi do seredyny XX stolittia. Chastyna II. Naukovy osередky : zbirnyk naukovykh prats [Leopoldis Scientifica. Science in Lviv until the middle of the XX century. Part II. Scientific centers: a collection of scientific papers]. (2020). Lviv : Artos, 412 s. [in Ukrainian].
10. Marunchak M. H. (1989). Markiiian Shashkevych: bio-bibliografichnyi pokazhchyk [Markiiian Shashkevych: bio-bibliographic index]. Vinnipeh : Instytut-Zapovidnyk Markiiiana Shashkevycha, 206 s. [in Ukrainian].

11. Pecheranskyi I. (2011). Katehoriia «rozumu» u tvorchosti Petra Lodiia ta kyivskii akademichnii filosofii (do pytannia pro dva typy prosvitnytskoi filosofii v Ukraini v I pol. XIX st.) [The category of "mind" in the works of Peter Lodi and Kyiv academic philosophy (on the question of two types of educational philosophy in Ukraine in the first half of the XIX century.)] *Skhid*. № 5 (112). S. 123-127 [in Ukrainian].
12. Saltovskiy O. I. (2003). Ideia ukrainskoi derzhavnosti v istorii vitchyznianoï politychnoi dumky (vid vytkiv do pochatku XX storichchia) [The idea of Ukrainian statehood in the history of native political thought (from the origins to the beginning of the XX century): dys... d-ra polit. nauk : 23.00.01 «Teoriia ta istoriia politychnoi nauky». Kyiv, 455 s. [in Ukrainian].
13. Siropolko S. (2001). *Istoriia osvity v Ukraini* [History of education in Ukraine]. Lviv : Afisha, 664 s. [in Ukrainian].
14. Slobodianiuk O. R., Krasnianska N. D. (2020). I. Mohyl'nytskyi – provisnyk natsionalnoho vidrozhennia Halychyny [Mohyl'nytsky – forerunner of the national revival of Galicia]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. № 4 (70). S.10-13. [in Ukrainian].
15. Telvak V. V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho* [.] Lviv Historical School of Mykhailo Hrushevsky]. Lviv : Vydavnytstvo «Svit», 424 s. [in Ukrainian].